

U NOTRANJSKOM I DOLENJSKOM

Uoči kapitulacije Italije

Neuspesi, koje je u prvoj polovini 1943. godine trpela nemačko-italijanska koalicija na svim frontovima, naročito su pogodili Italiju. Posle osvajanja severne Afrike, Anglo-Amerikanci su se 10. jula iskrcali na Siciliju koja je trebalo da bude odskočna daska za desant u Južnu Italiju. Bilo je očigledno da će fašistička Italija u najkraće vreme doživeti slom.

Otpor protiv Musolinija, naročito u monarhističkim krugovima, dostigao je svoju kulminaciju 25. juna kada je italijanski fašistički diktator morao demisionirati, a odmah zatim je bio i uhapšen. Nova vlada je stupila u kontakt sa zapadnim saveznicima i pokušala da postigne što bolje uslove kapitulacije.

Za kapitulaciju Italije pripremalo se i naše rukovodstvo. S obzirom na to da je težište narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji bilo u ljubljanskoj pokrajini, gde se nalazio i Glavni štab NOV i PO Slovenije i da su upravo tamo bile jake neprijateljeve snage koje je trebalo razoruzati (nešto preko 50.000 pripadnika italijanskih oružanih snaga i 6.000 belogardista — pripadnika slovenačkih kvislinških formacija), slovenačko vojnopolitičko rukovodstvo je odlučilo da u ljubljanskoj pokrajini koncentriše sve raspoložive snage.

U to vreme u Dolenjskom i Notranjskom dejstvovala su četiri partizanske brigade (Tomšičeva, Serčerova, Gup-

čeva i Cankareva brigada), a u ostalim pokrajinama tri brigade (Gorenjska u Gorenjskom, Slandrova u Štajerskom i Gradnikova u Slovenačkom primorju) i partizanski odredi u svim pokrajinama. Sredinom jula formirane su prve dve slovenačke divizije — 14. i 15. U 14. diviziju ušle su Tomšičeva, Serčerova, Gradnikova i Gorenjska brigada, a ostale tri brigade bile su uključene u 15. diviziju. Osnovni zadatak divizija u tom periodu bio je da se rušenjem najznačajnijih pruga u Dolenjskom i Notranjskom, prilikom kapitulacije Italije, spreči evakuacija njihovih trupa i vojnog materijala iz ljubljanske pokrajine. Stoga je 15. divizija bila upućena na železničku prugu, koja vodi iz Zagreba odnosno Maribora preko Zidanog Mosta za Ljubljano, dok je 14. divizija dejstvovala duž pruge Ljubljana — Postojna.¹⁸

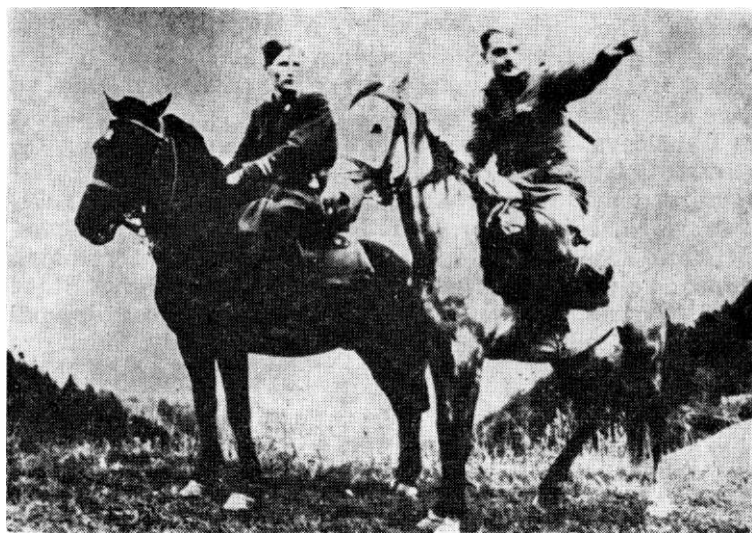
Ulazak brigade u sastav 14. divizije

Posle proboja sa Zirovskog vrha, glavnina Gorenjske brigade pod rukovodstvom komandanta 2. bataljona Albina Drolca Krtine 4/5. avgusta prešla je kod Vrsnika nemačko-italijansku granicu i u Dolomitima naišla na delove 1. bataljona, koji se iz obruča probio kod Todraža noću 2/3. avgusta.

U Dolomitima se okupljena, ali brojučano mnogo slabija brigada zadržala tri dana za koje vreme se odmorila, potkrepila i okupljala grupice i pojedine borce koji su se sami izvlačili sa Zirovskog vrha. Sedmog avgusta noću brigada je prešla i poslednju veliku prepreku na putu u sastav 14. divizije — železničku prugu Ljubljana— Postojna.

Prugu je brigada prešla pod borbom između železničkih stanica Verd i Logatec. Tom prilikom poginuo je jedan borac, a jedan je ranjen. Brigada se iste noći našla na Ljubljanskom vrhu, a zatim produžila marš u pravcu Krima gde su se nalazile i ostale jedinice 14. divizije. Zajedno sa njom kretao se i 4. bataljon Gradnikove brigade koji je također u neposrednoj blizini ž.s. Logatec iste

¹⁸ Zb. VI knj. 6, dok. 40, 41, 42, 43, 52 i 62.

Rudolf Hribnik Svarun, komandant 2. bataljona Šercerove brigade i kasnije komandant Prešernove brigade (levo) i Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, komandant 3. bataljona Prešernove brigade

noći prešao prugu, dok je glavnina Gradnikove brigade to učinila dan-dva kasnije.

U blizini Sv. Vida (sada Žilce), iznad Cerknice, pret-hodnica kolone iznenada je pred sobom ugledala jednu drugu kolonu i pripucala misleći da su to Italijani ili belogardisti. Vatrom je odmah odgovorila i protivnička strana. Između rafala i pucnjave odmah su se čule komande koje su bile skoro identične. Ovo je pomoglo da se uoči da nešto nije u redu i da se najzad ustanovi da se na suprotnoj strani nalaze borci 1. bataljona Šercerove brigade, kojom je komandovao Rudolf Hribnik Svarun, kasnije komandant naše Gorenjske odnosno Prešernove brigade. Zaista neuobičajen susret brigada sa svojim budućim komandantom. Srećom, sve je prošlo bez gubitaka.

Brigada je ušla u sastav 14. divizije 9. avgusta. Ona je u to vreme dejstvovala na području Ljubljanski vrh — Krim — Mokrec (pošumljeni brdoviti masiv koji se nalazi

10—20 km južno i jugozapadno od Ljubljane). Komanda divizije je odmah uočila da brigada u stanju u kome se nalazi, posle njenog razbijanja na Žirovskom vrhu, nije sposobna za obavljanje odgovornih borbenih zadataka, pa ju je zato uputila na Krim da se odmori, reorganizuje i upozna sa prilikama u ljubljanskoj pokrajini.

Brigada je na Krimu ostala dve nedelje. Mada u tom periodu nije imala veće borbe, ipak su se njeni borci veoma teško snalazili. Pre svega, bili su još uvek pod snažnim utiskom poraza na Žirovskom vrhu. Na loše moralno-političko stanje uticali su i uslovi života na Krimu, u prvom redu nedostatak hrane i vode.

U skoro svim selima na podnožju Krima nalazila su se italijanska ili belogardistička uporišta i stoga se do hrane moglo doći samo borbom. Tako su već 10. avgusta bila ranjena dva borca u sudaru sa neprijateljskom patrolom iz sela Rakitna. Na Krimu nije bilo ni izvorske vode — po nju se išlo i po jedan sat hoda. Voda je bila tako prljava da se morala cediti kroz krpe, jer ne bi bila upotrebljiva ni za kuvanje.

Pored toga, gorenjski borci teško su podnosili i udaljenost od svojih domova. Mnogi od njih nisu mogli savladati želju da se vrate u blizinu rodni sela, pa su bežali iz svojih jedinica i pokušavali da se sami probiju preko železničke pruge i minirane italijansko-nemačke granice u Gorenjsko. Pojedincima je to uspevalo, a neki od njih su pali u ruke neprijatelju.

Brojno stanje brigade na Krimu se smanjilo na svega oko 200 boraca i stoga je komanda brigade vratila u Gorenjsko komandanta 3. bataljona Ota Vrhunca (Blaža Ostrovrhara) sa zadatkom da prikupi sve borce, koji su se od brigade odvojili na Žirovskom vrhu ili kasnije u ljubljanskoj pokrajini i da ih dovede nazad u brigadu.

Na Krimu je za komandanta brigade bio naimenovan Milan Tominec, koji je ranije bio komandant 1. bataljona, a komesar brigade i dalje je ostao Ivan Franko Iztok.

Međutim, do promene nije došlo samo u komandi brigade. Iz Tomšičeve i Sercerove brigade Gorenjska brigada je dobila dvadeset komandira i političkih komesara, što je za nju značilo značajno ojačanje.

Dok se Gorenjska brigada oporavljala, Tomšičeva i Sercerova brigada izvodile su akciju za akcijom na železničku prugu i uporišta u njenoj blizini. U nekim od ovih akcija posredno je učestvovala i Gorenjska brigada, mada sa nezadovoljavajućim uspehom. Tako, na primer, prilikom napada Tomšičeve brigade na belogardistička uporišta na sektoru Borovnice 1. bataljon gorenjske brigade je vršio demonstrativan napad na italijansko-belogardističku posadu u Rakitni, a 2. bataljon držao položaje iznad puta koji je povezivao neprijateljska uporišta Gorenja Brezovica i Rakitna. Na ovaj način jedinice Tomšičeve brigade u dolini bile su obezbeđene sa leđa. Dok je 1. bataljon uspešno obavio svoj zadatak, za 2. bataljon se to ne može reći. Iako je zaseda 2. bataljona imala odličan pregled nad uporištem u Gorenjoj Brezovici te se moglo očekivati da će lako razbiti grupu od tridesetak neprijateljskih vojnika, koji su se kretali za Rakitnu, ona to nije učinila. Italijani su se kretali u dve kolone. Jedinica u zasedi na to nije bila spremna. Sa nekoliko rafala dočekala je jednu kolonu neprijatelja koji se kretao putem, a zatim se u strahu da ne bi bila od druge kolone napadnuta u bok povukla. Ovom prilikom poginuo je jedan borac, a dvojica su bili ranjeni. Neprijatelj je imao gubitke od dva poginula i jednog ranjenog vojnika.

Istog dana brigada je izgubila zamenika komandanta brigade Milana Našiča, koji je bio naimenovan na ovaj položaj jedan dan ranije. Čim je Našič čuo pucnjavu na položajima zasede, napustio je logor i požurio na položaj. Međutim, pošto se zaseda već bila povukla, on se iznenada našao među Talijanima koji su ga primetili, pripucali i teško ranili. Grupa boraca je uspeła da ga izvuče i donese u logor gde je, videći da mu nema spasa, izvršio samoubistvo.

U drugoj polovini avgusta brigada nije imala većih sukoba sa neprijateljem, mada su Tomšičeva i Sercerova brigada bile u skoro neprekidnim i teškim borbama sa neprijateljem. Tomšičeva brigada je noću 23. avgusta kod Goričice, između železničkih stanica Preserje i Borovnice, napala transport sa delovima nemačke 24. oklopne divizije, koja je bila na putu za italijanski front. Transport je bio uništen i jedan deo nemačkih vojnika koji su bili u nje-

govoju pratnji zarobljen. Ovaj napad je za nemačku komandu bio povod da delovi njihove 71. pešadijske divizije, uprkos protivljenja njihovih italijanskih saveznika, posednu sve značajnije tačke duž pruge Ljubljana — Trst. Ovaj napad je ujedno izazvao i poslednju veću ofanzivnu akciju protiv jedinica 14. divizije, koju su Italijani poduzeli na traženje nemačke komande.

Međutim, Gorenjska brigada tada više nije bila na Krimu jer je 26. avgusta krenula u pravcu Kočevskog Roga.

•

Mada 16-dnevni boravak brigade na Krimu njenim borcima nije ostao u najboljem sećanju, ipak je taj period za nju mnogo značio. U susretu sa jedinicama i borcima ostalih brigada borci Gorenjske brigade imali su priliku da upoznaju njihovu borbenost i razmene iskustva i ujedno da odbace sve ono što je bilo suvišno i štetno. To se odnosi, pre svega, na preteranu konspirativnost koja je u Gorenjskom bila normalna, kao i precenjivanje neprijatelja. Njihov način života se posle Krima u potpunosti izmenio. »Za razliku od života u Gorenjskom, gde je u logorima vladala stroga tišina, to na Krimu nije bilo potrebno. Borci su svake večeri kad nisu bili na zadatku punim glasom pevali partizanske i druge pesme .. «¹⁹

Krim je za Gorenjsku brigadu bio dobra, iako tvrda, škola. Otpalo je sve ono što nije valjalo, a ostalo je zdravo jezgro, kojim je brigada uskoro postizavala sve značajnije uspehe.

Komanda 14. divizije je poslala Gorenjsku brigadu sa Krima u Kočevski Rog, tada najznačajniju partizansku bazu, sa dva zadatka. Prvi se odnosio na evakuaciju ranjenika do centralne partizanske bolnice u Kočevskom Rogu, a drugi na dotur municije pri povratku za ostale brigade divizije.

Brigada je sa Krima krenula sa devet teških ranjenika na nosilima. U Krvavoj Peči dobila je još tri teška ranje-

¹⁹ SUB NOR Slovenije (sećanja Cirila Rozmana Ivana).

nika i dvadesetak lakših, pokretnih ranjenika. Na Travnu goru stigla je tek idućeg dana popodne.

»Teško je reći, ko je više trpeo: nosači ili ranjenici. Sećam se da su borci imali na ramenima krvave žuljeve. U početku smenjivali smo se na svakih pola sata, kasnije na svakih dvadeset minuta, a na kraju i na svaka dva minuta.«²⁰

Na Travnoj gori brigada se odmarala do 29. avgusta, kada je u popodnevnim časovima krenula na poslednju, a ujedno i najtežu etapu. U toku dana spustila se u Ribničku dolinu zaobilazeći neprijateljevo uporište u Dolenjoj Vasi kod Ribnice. Prelaskom preko ceste Ljubljana — Ribnica — Kočevje stigla je do železničke pruge Ljubljana — Kočevje. Međutim, neprijatelj ju je već u visini Dolenje Vasi primetio i otvorio na nju vatru iz minobacača i mitraljeza. Tom prilikom nekoliko boraca je bilo ranjeno. Brigada se našla u veoma opasnoj situaciji. Ispred nje se nalazila dobro čuvana železnička pruga, a pozadi cesta sa koje je neprijatelj mogao da interveniše i oklopnim vozilima. Srećom, uz pomoć dobrih vodiča brigada je železničku prugu prešla bez borbe. Posle trinaestočasovnog marša kolona sa ranjenicima se zaustavila između ruševina godinu dana ranije popaljenog sela Pugleda, gde su borci na brzinu uzeli hranu i odmorili se, a odmah zatim produžili do Podstenica gde su ranjenike predali bolničkom osoblju.

Time je Gorenjska brigada uspešno obavila prvi deo poverenog joj zadatka i dobila zaslužen odmor. Prvi bataljon se razmestio u Gorenjim Sušicama, 2. u Verdunu, a 3. bataljon u Derganjim selima.

U trajnjem sećanju boraca Gorenjske brigade ostala je poseta koju im je 2. septembra učinio Franc Rozman Stane, komandant Glavnog štaba NOV i POS. To je bio za brigadu značajan podsticaj da u svakom pogledu što pre postigne nivo na kojem su se nalazile i ostale slovenačke brigade.

Dok se brigada odmarala ostale jedinice 14. divizije vodile su teške borbe. Tomšičeva, Sercerova i Gradnikova brigada na sektoru Krvave Peči suprotstavljale su se napadima italijanskih snaga jačine oko 1.500 vojnika. Tek

²⁰ SUB NOR Slovenije (sećanja Franca Jaklja Kozaka).

2. septembra, kada je već ponestalo municije i postojala opasnost da neprijatelj ojačanjima, koja su mu neprekidno pristizala, okruži naše jedinice, komanda divizije je odlučila da se sa svojim snagama povuče sa sektora Krvave Peči prema jugu.

Stoga je Gorenjska brigada dobila zadatak da se odmah vrati u sastav svoje divizije, pa je krenula u Stare Žage po municiju. Železničku prugu Kočevje — Ribnica — Ljubljana prešla je bez teškoća i ponovo se zaustavila na Travnoj gori, gde ju je primetio jedan neprijateljski izviđački avion i obasuo bombama i mitraljeskom vatrom. Žrtava ovom prilikom nije bilo.

Nekoliko časova kasnije borci brigade saznali su za kapitulaciju Italije.²¹

Kapitulacija Italije

Kapitulacija Italije je bila zvanično objavljena 8. septembra u 20 časova.

Iste noći Glavni štab NOV i POS naredio je svim divizijama i odredima da odmah i na svakom mestu nastupaju u ulozi slovenačke narodne vlasti i kao izvođači primirja na slovenačkoj teritoriji. Ujedno im je ukazao na potrebu da se sa italijanskim komandama uspostave kontakti »ne u smislu pregovora, već u smislu vojske koja je preuzela vlast u svoje ruke«.²² Zatim da se jedinicama neprijatelja oduzme oružje i ne dozvoli da ga ponese u

²¹ Zb. VI, knj. 6, dok. 58, 64, 68, 70, 172 i 173;

IIRP, fase. 280-11, dnevnik Franca Rakuša (u daljem tekstu Rakušov dnevnik);

Gorenjski muzej u Kranju, fase. 9, dnevnik borca Nograška (u daljem tekstu Nograškov dnevnik);

SUB NOR Slovenije (sećanja Jože Cerkovnika Marjana, Ivana Franka Iztoka, Rudolfa Hribernika Svaruna, Franca Jaklja Kozaka, Jože Ovijača Zmagoslava, Valentina Repinca, Antona Romana, Cirila Rozmana Ivana i Franca Štalca);

Stanko Petelin: Gradnikova brigada, str. 69—74, »Soča« u Novoj Gorici, 1965 (u daljem tekstu Gradnikova brigada).

²² Zb. VI, knj. 7, dok. 1.

Italiju. Treba otpočeti i sa razoružavanjem belogardističkih i četničkih²³ jedinica.

Italijanske jedinice prilikom razoružavanja u većini slučajeva nisu pružale nikakav otpor. Njihove komande su u početku pokušavale da se sa svojim jedinicama povuku u Italiju organizovano i sa oružjem, ali čim su uvidele da su partizanske jedinice spremne da se, ako zatreba i oružjem suprotstave ovoj nameri, popuštale su i bez borbe predavale oružje i ostali ratni materijal.

Međutim, sa fašističkom vojnom grupacijom, koja se nalazila u kočevskom garnizonu, nije bio takav slučaj. Ova grupacija (zvala se »XXI Aprile«) pokušala je zajedno sa kočevskom belogardističkom posadom da se probije putem Kočevje — Ribnica — Ljubljana. Ona je iz Kočevja krenula ujutro 9. septembra, ali je bila zaustavljena kod Dolenje Vasi. Ovde ju je iz zasede napao jedan bataljon Tomšičeve brigade. Neprijateljeva kolona bila je jačine oko 1.200 ljudi, naoružanih minobacačima, topovima i oklopnim kolima. Jedan bataljon ih nije mogao prinuditi na predaju, pa je komanda 14. divizije uvela u napad još jedan bataljon Gradnikove brigade i čitavu Gorenjsku brigadu.

Gorenjska brigada je 9. septembra naveče posela položaje za nanad ivicom šume, južno od ceste i k. 481. Fašistička grupacija »XXI Aprile« i belogardisti utvrdili su se duž puta, a njihova prethodnica na k. 528, koja dominira čitavom okolinom. Udaljenost od položaja Gorenjske brigade do neprijatelja na putu iznosila je oko dvesta metara brisanog prostora. Prvi napad usledio je oko ponoći. Borci Gorenjske brigade pokušali su da iznenade neprijatelja, ali su ih neprijateljeve straže primetile i vatrom alarmirale čitavu kolonu. Neprijatelj je žestoko reagovao na napad i Gorenjsku brigadu prinudio na povlačenje. Uspešniji je bio drugi napad izvršen u zoru. Gorenjska brigada je

²³ U Sloveniji je u to vreme dejstvovao manji broj četničkih grupa u Dolomitima i u Dolenjskom. Najjača od njih — »centralni četnički odred« bila je jačine oko 200 ljudi. Očekivala je dolazak 503. četničke brigade iz Gorskog Kotara i Like u napuštenom selu Grčarice, usred kočevskih šuma. Osmog septembra Serčerova brigada ju je okružila i posle trodnevnih borbi skoro potpuno uništila.

krenula u napad sa istih položaja. Na njenom desnom krilu napadao je jedan bataljon Gradnikove brigade. Mada su ovom prilikom uslovi za napad bili dosta nepovoljni, odlučan juriš boraca Gorenjske i Gradnikove brigade je uslovio da su oni brzo izbili na put. Prva se predala zaštitnica, koja je bila napadnuta sa obe strane. Ovom prilikom bilo je zaplenjeno više mitraljeza i puškomitraljeza.

Neprijatelj se, međutim, još uvek nije predavao. Njegovi vojnici su pokušavali da zaustave naše nadiranje duž puta ka sredini kolone. Međutim, bilo je sve uzaludno. Predavala se grupa za grupom vojnika i za jedan sat borba je bila okončana. Borcima Gorenjske i Gradnikove brigade predalo se oko 600 fašista i belogardista, a pored toga zaplenjeno je mnogo raznog oružja, uključujući minobacače i topove. Međutim, neprijatelj u rejonu kote 528 predao se tek posle podne kada je istekao naš ultimatum. Mada su to bili fašisti, koji su za vreme boravka u Sloveniji počinili mnoga zlodela, nekažnjeno su se vratili u Italiju s obzirom na to da je naša komanda poštovala uslove pod kojim je neprijatelj bio spreman da se preda. Ali, u našim rukama je ostalo sve njihovo naoružanje i oprema. U toku borbe tri borca su poginuli, a isto toliko ih je bilo i ranjeno.

Posle ove borbe brigada je bila upućena u Kočevje, gde je popunjena novim borcima. Narodna vlast objavila je opštu mobilizaciju za sve muškarce od 16 do 50 godina starosti, za žene od 16 do 40 godina. U toku dva dana brojno stanje brigade povećalo se za četiri puta — na otprilike 800 boraca. Cete u kojima je dotle bilo po 20—50 boraca porasle su na 80 i više boraca. Gotovo svi »stari« borci postali su desetari i komandiri, odnosno politički delegati vodova. Brigada je sada već raspolagala odličnim naoružanjem, uključujući minobacače, topove i oklopna kola.²⁴

²⁴ Zb. VI, knj. 7, dok. 1 i 288;

Rakušov dnevnik;

Nograškov dnevnik; »Sećanja na borbu u Dolenjoj vasi« (»Gorenški fantje« br. 1 — organ Prešernove brigade);

SUB NOR Slovenije (sećanja Jože Cerkovnika Marjana, Ivana Franka Iztoka, Franca Jaklja Kozaka, Lovra Korošca Branka, Jože Ovijača Zmagoslava, Cirila Rozmana i Franca Stalea).

Posle kapitulacije Italije gotovo čitava ljubljanska pokrajina, izuzev Ljubljane sa bližom okolinom, bila je oslobođena. Ljubljana je bila posednuta nemačkim jedinicama, a jedan deo okoline nalazio se pod kontrolom i vlašću belogardista.

Belogardističko rukovodstvo se već ranije pripremalo za slučaj kapitulacije Italije. Veći deo njihovih komandi bio je na vreme upozoren da se u slučaju kapitulacije njihovog italijanskog saveznika sa jedinicama povuku na sektor Turjaka, dvadesetak kilometara jugoistočno od Ljubljane, radi reorganizacije i pretvaranja dotadašnje kvislinške formacije u »slovenačku narodnu armiju«, koja bi kao sastavni deo Mihailovićeve »vojske u otadžbini« mogla više-manje mirno da sačeka dolazak Anglo-Amerikanaca, koji će se, u to su bili ubeđeni, iskrcati u Istri i na obalama Slovenačkog primorja. Belogardističko rukovodstvo je imalo nameru da na sektoru Turjaka formira, iz dotadašnjih posadnih četa, četiri brigade (»Triglav«, »Krim«, »Gorjanci« i »Nanos«) pretežno pod komandom bivših jugoslovenskih oficira, koji se za vreme italijanske okupacije nisu suviše kompromitovali sarađujući sa okupatorom.

Međutim, od 6.000 pripadnika belogardističkih formacija na sektoru Turjaka okupilo se samo oko 1.600 ljudi. Svi ostali bili su sprečeni munjevitom akcijom razoružavanja od strane partizanskih jedinica i opštom mobilizacijom ili su se posakrivali u blizini svojih domova.

U rukovodstvu belogardističkih jedinica, koje su se u toku 9—11. septembra okupljale na sektoru Turjaka, nije bilo sloge. Za prevlast su se borile dve struje: četničko nastrojeni bivši jugoslovenski oficiri i fanatici (među njima i pop Franc Malovrh). Oficiri su zastupali gledište da njihova vojska treba da posedne veću prostoriju na kojoj može da manevriše ili da se, u slučaju potrebe, povuče u Ljubljanu ka Nemcima, dok je pop Malovrh insistirao da se zatvore u srednjevekovni zamak Turjak, koji je bezbroj puta odolevao napadima Turaka, pa može stoga kao Alka-

zar (Alcazar)²⁵ odoleti i napadima komunista. Ubeđivanje oficira da je savremenim naoružanjem moguće savladati i najjača utvrđenja bilo je bez koristi.

Tako je jedan deo belogardista (brigada »Krim«) pod rukovodstvom popa Malovrha i nekih drugih komandira bivših posadnih četa poseo zamak i neposrednu okolinu, a druga polovina (brigada »Triglav«) položi na drugoj strani doline Zelimeljščice (Zapotok, Kurešček, Veliki Osolnik, Osredek).

Komanda 14. divizije je 12. septembra uspostavila kontakte sa belogardističkim rukovodstvom na širem sektoru Turjaka i zatražila od njega bezuslovnu predaju. Odgovor na ovaj zahtev bio je veoma karakterističan. Belogardističko rukovodstvo je mislilo da se može najobičnijim preimenovanjem svojih jedinica iz dojučerašnjeg italijansko-nemačkog odjednom pretvoriti u anglo-američkog saveznika, pa se komandi 14. divizije odgovorilo sledeće:

»Vašu poslanicu adresiranu na plavu²⁶ i belu gardu primili smo. Međutim, ona je poslana na pogrešnu adresu budući da mi nismo ni plava ni bela garda, nego slovenačka narodnooslobodilačka vojska u sastavu Jugoslovenske armije i dejstvujemo u skladu sa uputstvima savezničkih štabova sa kojima svakodnevno održavamo kontakte.«²⁷

Na osnovu direktiva Glavnog štaba NOV i POS komanda 14. divizije odlučila je da snagama Sercerove i Gradnikove brigade očisti od belogardista zapadni deo ljubljanske pokrajine (Notranjsko), snagama Tomšičeve i Gorenjske brigade da nastupa opštim pravcem Ribnica — Turjak — Ljubljana. Za okruženje i uništenje belogardističke formacije u zamku bila je određena Gorenjska brigada, a da očisti prostoriju između Turjaka i Ljubljane Tomšičeva brigada.

Gorenjska brigada se 12. septembra popodne ukrcala u Kočevju na kamione i još u toku dana stigla u Veliko Lašče, udaljeno od Turjaka oko šest kilometara, gde je

²⁵ Alcazar je srednjovekovni zamak u španskom gradu Toledo. U toku španskog građanskog rata u taj zamak su se zatvorile neke pobunjeničke jedinice i uspele da istraju dva meseca sve dok ih nisu spasle fašističke trupe generala Franka.

²⁶ Plavom gardom nazivale su se slovenačke četničke, a belom gardom belogardističke formacije.

²⁷ Franček Saje: Belogardizam, str. 122 (Ljubljana, 1952).

prenoćila. Idućeg dana je prilično neoprezno produžila pokret. Njena prethodnica, ukrcana na dva kamiona bez pratnje oklopnih kola, krenula je u pravcu Turjaka. Srećom, iznad sela Rasice naši borci su u poslednjem trenutku primetili neprijateljevu zasedu i pre nego što je on otvorio vatru napustili kamione i razvili se u strelce.

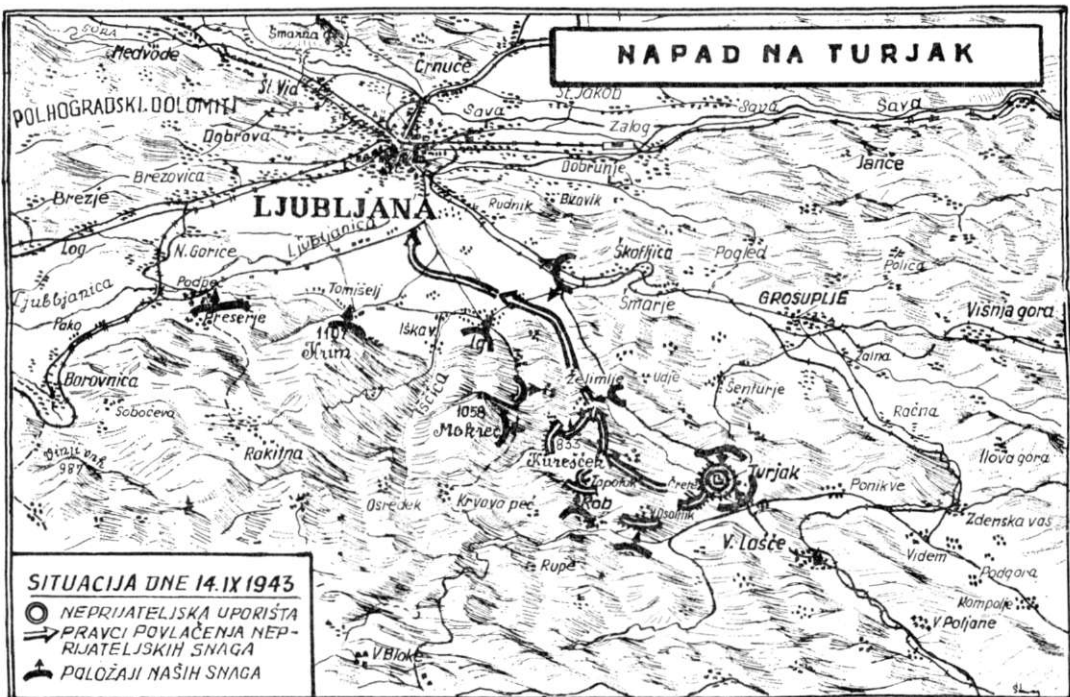
Uskoro zatim stupila je u borbu već gotovo cela brigada. Duž puta je nastupao 2. bataljon, a levo i desno od njega 3., odnosno 1. bataljon. Sukob sa neprijateljem je bio veoma oštar, a s obzirom na to da je zemljište mahom bilo pošumljeno i nepregledno, borba se vodila iz neposredne blizine, pa su i jedni i drugi dosta koristili i ručne bombe. U samom početku naše jedinice nisu imale uspeha, pa su bile primorane da se na nekim sektorima i povuku na pogodnije položaje. Međutim, situacija se iz temelja promenila kada su našim jedinicama u pomoć stigla oklopna kola, koja su vatrom svojih mitraljeza naterala neprijatelja u panično begstvo. Belogardisti su, povlačeći se u neredu, bacali oružje i ličnu opremu.

Još te noći borci Gorenjske brigade su izbili pred zamak. Potpuna likvidacija ovog objekta i njegove posade, s obzirom na njegov položaj bar u ovom periodu borbi, nije bila moguća. Tome je najviše doprinosila izrazito nepovoljna konfigurativnost zemljišta na pravcu nastupanja naših jedinica ka ovom objektu. Zbog toga su jedinice brigade na dostignutim položajima pristupile ukopavanju. Međutim, i pored toga Turjak se posle izvesnog vremena našao potpuno u partizanskom okruženju.

Prvih dana u borbama na ovom sektoru učestvovala su i neke jedinice Tomšičeve i Gradnikove brigade. Posle njihovog odlaska, borbu za Turjak vodila je isključivo Gorenjska brigada.

U međuvremenu komanda belogardističke brigade »Triglav«, zaključujući da postoji opasnost da i njene jedinice padnu u okruženje pošto su se između njenih položaja i Ljubljane ubacile jače partizanske snage, odlučila je da se probije preko Ljubljanskog polja u Dolomite. Krajnji cilj im je bio da u blizini nemačke granice sačekaju eventualno iskrcavanje Anglo-Amerikanaca. Narednje u tom smislu bilo je poslano i jedinici u zamku, ali

NAPAD NA TURJAK

ovdašnja komanda se nije složila sa planom o napuštanju zamka.

Četrnaestog septembra došlo je do ponovnih pregovora sa neprijateljem. Sa naše strane u pregovorima su učestvovali komandant i komesar 14. divizije i komandant Gorenjske brigade.²⁸ Stav naše delegacije je bio potpuna predaja. Međutim, belogardisti su pokušali da odugovlače pregovore nadajući se da će im u međuvremenu stići pomoć od Engleza i Amerikanaca ili od Nemaca. Stoga su predlagali da partizani i oni potpišu pakt o međusobnom nenapadanju i da svaka strana zadrži svoje pozicije. Naša strana na takav stav nije mogla da pristane i borbe su se ponovo obnovile.

U međuvremenu, komanda brigade »Triglav« je konačno odlučila da se iste noći krene u Dolomite. Ponovo su o tome obavestili i one u zamku, ali je stigao negativan odgovor.

Tako je na put krenula samo brigada »Triglav« sa 700 — 800 pripadnika, dok je brigada »Krim« ostala u zamku. Pokret brigade »Triglav« je bio vrlo, slabo organizovan, tako da su o času polaska zaboravili da obaveste i dva bataljona, koji su se nalazili na položajima na sektorima Veliki Osolnik i Osredek. Tu je ostalo oko 370 belogardista koje je sledećeg dana likvidirala Tomšičeva brigada. Druga polovina brigade napadnuta je kod Želimlja također od delova Tomšičeve brigade i potpuno razbijena. Manji delovi belogardista uspeali su da se probiju u Ljubljansko polje, ali iznenada su bili napadnuti od strane partizanskih oklopnih automobila koji su im naneli nove gubitke.

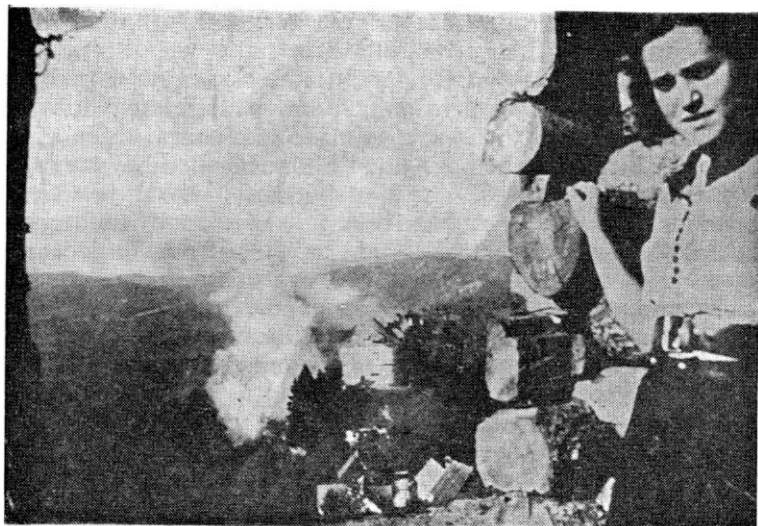
Tako je bila razbijena belogardistička brigada »Triglav«. Brigada »Krim« u zamku i dalje je pružala žestok otpor. Naše jedinice ulagale su najveće napore da zauzmu zamak. U tom cilju 15. septembra upotrebile su i jedan tenk koji zamalo nije bio uništen. Napade Gorenjske brigade podržavala je i artiljerija. Na vatrenim položajima istočno od zamka nalazilo se šest topova. Mada su na zamak izbacili mnoštvo granata (jednom prilikom u vremenu

²⁸ Od 1. septembra novi komandant brigade je postao Dušan Svara Dule, a komesar je i dalje bio Ivan Franko Iztok.

od dva sata palo je na zamak 395 granata), njihovim eksplozijama nije bila prouzrokovana neka veća šteta. Za vreme artiljerijske vatre neprijatelj se sklanjao u podrum, a nakon njenog prestanka ponovo posedao položaje. Međutim, za belogardiste je artiljerijska vatra imala efekat više u moralnom pogledu. Danonoćno bombardovanje iznurivalo je branioce i njihov borbeni moral je vidno opadao. Situacija u zamku bila je sve teža. Branioци su teško podnosili nedostatak vode za piće. Svaki pojedinac smeo je da potroši samo dva decilitra vode dnevno, što je s obzirom na vruće septembarske dane i žestoke borbe bilo veoma malo. Sve više je bilo onih koji su tražili da se zamak napusti. Pod njihovim pritiskom komanda brigade »Krim« je 15. septembra noću uputila u pravcu Zelimejščice dve patrole sa zadatkom da izvide pravce ka Notranjskom i Ljubljani. Nakon povratka patrole su saopštile da nigde nisu naišle na partizane. Ipak se na kraju rukovodstvo odlučilo da izlaz iz zamka odgodi još za dva dana. Partizanska artiljerija je u međuvremenu bila ojačana jednom teškom haubicom kal. 155 mm. Zbog toga se pred branioce ponovo postavilo pitanje proboja. Odlučeno je da proboj izvrše u toku noći. Iznenadna pojava jednog aviona, za kojeg su bili ubeđeni da im nagoveštava skorašnji spas, dovela je do promene odluke da se proboj odloži još za jedan dan.

Međutim, idućeg dana bilo je već kasno. Našim jedinicama na položajima je već stiglo na stotine granata i mina, mnogo ručnih bombi i dosta municije. Artiljerijska priprema napada počela je 19. septembra u 6.00 časova. U njoj su učestvovali svi topovi kal. 75 mm, jedna haubica kal. 100 mm i haubica kal. 155 mm, svi minobacači, kao i celokupno pešadijsko naoružanje.

Efekat dejstva haubica uskoro je dao dobre rezultate. Dejstvo po objektu nastavljeno je i u toku naredna četiri časa. Pod zaštitom artiljerijske vatre i u sadejstvu sa jednim tenkom borci 2. bataljona otpočeli su sa približavanjem zidinama zamka sa istočne strane. Istovremeno dvadesetak odabranih boraca iz istog bataljona nastupalo je ka zamku sa suprotne strane sa zadatkom da onemogući neprijatelju eventualan proboj u dolinu Zelimejščice. Zadatak ove grupe bio je tako reći samoubilački (položaj je

Zamak Turjak za vreme artiljerijske pripreme juriša

morala posesti skoro na okomitim padinama ispod zamka i suprotstaviti se do trideset puta nadmoćnijem neprijatelju), ali je ona na kraju odigrala odlučujuću ulogu. Prvi i 3. bataljon poseli su položaje desno i levo od 2. bataljona i jednim delom učestvovali u konačnom jurišu.

Čim su huabice, toDovi i minobacači prestali sa vatom, 2. bataljon je krenuo u odlučujući juriš. Borba je bila oštra i vođena je na bliskom odstojanju — često i borbom prsa u prsa uz čestu upotrebu ručnih bombi i eksploziva. Branilac je pružao žilav otpor. Morao se osvajati korak po korak terena, prostorija po prostorija u zamku. Postepeno je otpor jenjavao. Borba za Turjak bila je već odlučena. Međutim, belogardisti su još uvek imali izvesnu šansu da se organizovano izvuku iz zamka, smrve našu zasedu ispod njega i probijaju se u dolinu Zelimejščice i dalje prema Ljubljani ili u Notranjsko. Ali u to vreme više nije bilo dovoljno odlučne komande koja bi mogla da organizuje ovakav proboj. To je, međutim, ipak pokušala jedna grupa na čelu sa komandírom posadne čete, ali čim je

našla na otpor zasede vratila se u zamak. Njen komandir uspeo je da pobegne.

To je bio prvi i poslednji pokušaj proboja. U pola tri po podne belogardisti su se, videći da nemaju nikakav drugi izlaz, predali.

U ruke boraca Gorenjske brigade palo je 695 zarobljenika. Nije poznato koliko belogardista je poginulo, a koliko je bilo ranjeno u toku sedmodnevnih borbi.²⁹ Isto tako nema podataka o našim gubicima, ali ceni se da oni iznose oko četrdesetak poginulih i ranjenih. Među zarobljenicima bilo je 26 popova i bogoslovaca, koji su u zamku neprekidno služili mise i na sve moguće načine podsticali branioce u ime Hrista na što žešći i dugotrajniji otpor.

Što se tiče dalje sudbine zarobljenika, organizatori i oni koji su ranije počinili zločine stavljeni su pred narodni sud. Manji deo ih je stupio u partizanske jedinice, a najviše u radne bataljone. Međutim, već prilikom prve nemačke ofanzive skoro svi su pobešli i ponovo se uključili u kvislinške vojne formacije.

*

Samo šest nedelja posle velikog poraza na Zirovskom vrhu Gorenjska brigada je na Turjaku postigla i svoju najveću pobeđu. Ona je bila od izvanrednog značaja za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji. Pobedom Gorenjske brigade na Turjaku, uspesima Tomšičeve brigade u borbi sa belogardističkom brigadom »Triglav« i Sercerove brigade u borbi sa »centralnim četničkim odredom« u Grčaricama onemogućeni su planovi slovenačke reakcije za stvaranjem »narodne slovenačke vojske« koja bi, prema njihovom mišljenju, Englezima i Amerikancima u slučaju njihovog iskrcavanja u Istri i na oba-

²⁹ U knjižici »Turjak«, koju su domobrani izdali u 1944. godini, piše da je u toku borbi za zamak poginulo samo 6 i ranjeno 36 belogardista. Žrtava je nesumnjivo bilo mnogo više, s obzirom na to da pisac, koji je bio verovatno i sam zarobljen, nije mogao da zna za gubitke u toku juriša na zamak, a koji su upravo tada bili i najveći.

lama Slovenačkog primorja bila prihvatljivija od »komunističke« vojske.

Mada je do rastura belogardističke vojske došlo već u prvim danima posle kapitulacije Italije, pre svega, zbog njenih unutrašnjih slabosti i brzih akcija partizanskih jedinica,³⁰ njeno jezero i kadrovi, koji su se okupili na sektoru Turjaka i u Grčaricama mogli su da nanesu dosta štete da ih nisu na vreme razbile Gorenjska, Tomšičeva i Šercerova brigada. Posle tih poraza ostaci razbijenih belogardističkih jedinica morali su da traže zaštitu neposredno od Nemaca. Ovi su od njih formirali nove kvislinške jedinice i stavili ih u svoju službu. Upotrebili su ih mesec dana kasnije kada su protiv narodnooslobodilačkih jedinica u Dolenjskom i Notranjskom poduzeli novu ofanzivu. Do tog vremena narodna vlast na oslobođenoj teritoriji i vojne komande uspele su da mirno završe mobilizaciju, formiraju nove jedinice i preduzmu niz drugih mera.

Pobedi na Turjaku doprinele su razne okolnosti. Među ostalim i greške koje je činio neprijatelj. Pre svega, belogardističko rukovodstvo se suviše zanosilo procenom da će se saveznici sa Zapada iskrcati u Istru i Slovenačko primorje. Za belogardističku formaciju koja se zatvorila u zamak bilo je fatalno da se nalazila pod rukovodstvom verskih fanatika i popova, koji su hteli da uđu u istoriju »slovenačkim Alkazarom« i koji su tvrdoglavo istrajali u svojoj nameri, čak i onda kada je već bilo očigledno da se ona ne može ostvariti, mada su imali sve do kraja mogućnost da napuste zamak i da se povuku.

Ali to nikako ne umanjuje sposobnost i zasluge rukovodstva i boraca Gorenjske brigade za postignutu pobedu. Da nije bilo njihovog juriša i bespoštedne višecasovne borbe od sobe do sobe i od sprata do sprata u kojoj su

³⁰ Od 6.500 pripadnika belogardističkih i četničkih formacija, koliko ih je bilo otprilike u Ljubljanskoj pokrajini u vremenu kapitulacije Italije, naše su jedinice zarobile oko tri hiljade ljudi. Oko pet stotina ih je poginulo u borbama. Oko hiljadu belogardista se uključilo u naše jedinice, a oko dve hiljade najokorelijih belogardista se tada i kasnije priključilo nemačkom okupatoru. (Franeček Saje: Belogardizam, str. 608).

borci pokazali maksimum hrabrosti i požrtvovanja, ne bi bilo ni pobeде.

U tom smislu su zasluge Gorenjske brigade ocenjene i od komande 14. divizije i Glavnog štaba NOV i POS, koji su posebnom naredbom borcima i starešinama Gorenjske brigade izrekli svoje priznanje i pohvalu. U Naredbi Glavnog štaba NOV i POS od 19. septembra 1943. kaže se:

»Danas su jedinice VII U. B. »France Prešeren«³¹ nakon osmo-dnevne žilave borbe, uništile najveće utvrđeno belo — plavogardističko uporište na teritoriji Slovenije. Borci, komandiri, komandanti i politički komesari su u toj borbi pokazali veliko junaštvo i visoku vojnu veštinu, kad su umešnim korišćenjem oružja i odlučnim hrabrim udarom u vanredno utvrđenu tvrđavu, postigli toliki uspeh.

Za junačku žilavost i umešnost, koju su u toj borbi pokazale jedinice VII U. B. »France Prešeren« glavni štab izražava borcima, komandirima, komandantima i političkim komesarima *zahvalnost i priznanje.*»³²

*

Cim je Glavni štab NOV i POS zaključio da su zadaci, zbog kojih je početkom avgusta koncentrisao u ljubljanskoj pokrajini sve tadašnje slovenačke partizanske brigade, izvršeni, odlučio je da se Slandrova, Gradnikova i Gorenjska (od Turjaka dalje Prešernova brigada) brigada vrate u Štajersko, Slovenačko primorje i Gorenjsko radi daljeg razvijanja narodnooslobodilačke borbe u tim pokrajinama.

U Naredbi Glavnog štaba, koja se odnosi na povratak Prešernove brigade u Gorenjsko, kaže se da brigada ostavi u Dolenjskom sve one borce koji su tamo mobilisani posle kapitulacije Italije i da se vrati u Gorenjsko u svom prvobitnom sastavu i sa onim starešinama koje je na Krimu dobila iz Tomšičeve i Šercerove brigade. Brigadi je naredeno da sobom ponese što više naoružanja i municije (na

³¹ Sve do tih dana brigada se nazivala Gorenjskom, a u ovom dokumentu prvi put nailazimo na naziv »Prešernova brigada«. Uostalom, ona se zvanično naziva »VII SNOUB (Slovenačka narodnooslobodilačka udarna brigada) Franceta Prešerna«.

³² Zb. VI, knj. 7, dok. 98.

šest boraca po jedan puškomitraljez, a na dvadeset boraca teški mitraljez i laki minobacač).

Kada je brigada, izvršavajući naređenje Glavnog štaba, predala jedinicama 14. divizije nove borce, njeno brojno stanje se smanjilo na manje od 200 ljudi. Stoga su privremeno formirana samo dva bataljona. Za prenos naoružanja i municije brigadi je dato dvadesetak mazgi.

Odlično naoružana i opremljena, mada malobrojna, brigada je krenula na put 24. septembra i preko Iga u južnom delu Ljubljanskog polja još te noći stigla u Rakitnu na Krimu, gde se odmarala. U Rakitni nije bilo više ni Italijana ni belogardista, pa je možda upravo to uslovilo da rukovodstvo na putu prema železničkoj pruzi Ljubljana — Postojna nije posvetilo dovoljnu pažnju osiguranju kolone. Mada je ova teritorija tada bila oslobođena, još uvek su po šumama krstarile patrole belogardista, koji su se posle kapitulacije Italije sklonili u nemačka uporišta duž pruge i napadali partizanske kurire i patrole. To se desilo i ovog puta. Jedna od takvih patrola iz zasede je otvorila vatru na zamenika političkog komesara brigade, bolničarku i obaveštajnog oficira, koji su na konjima jahali na čelu kolone. Ubili su njihove konje, zarobili obaveštajca i bolničarku i nestali. Zamenik političkog komesara brigade uspeo je da se spase.

Te noći brigadu je u jednoj šumi ponovo napala jedna grupa, koja se posle nekoliko bačenih bombi povukla. U tom sukobu poginuo je jedan borac.

Železničku prugu brigada je prešla 28. septembra u blizini stanice Verd. Neprijatelj je primetio kolonu, pa je otvorio jaku vatru, ali bez posledica za naše jedinice. Brigada je odmah produžila marš kroz Dolomite i ujutru sledećeg dana stigla u Smrečje, u blizinu bivše italijansko-nemačke granice. Tu je brigada ostavila mazge jer bi njihovo kretanje na drugoj strani granice moglo otkriti i pokret brigade. Stoga su borci sanduke sa municijom i oružje natovarili na svoja leđa i produžili pokret

Granicu je brigada prešla 29. septembra noću. Njen prelazak Nemci nisu primetili, ali je jedan od boraca pri-

Prešernova brigada u s. Rakitna 25. septembra 1943. godine

likom prelaska žičanih prepreka i minskih polja nagazio na minu i njena eksplozija mu je otkinula nogu.

Tako se brigada nakon dva meseca odsustvovanja ponovo vratila u Gorenjsko.³³

³³ Zb. VI, knj. 7, dok. 3, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 32, 41, 49, 56, 60, 62, 72, 81, 72, 83, 87, 88, 95, 106, 228 i 288;

IIRP, fase. 91-111 (Naši junaci);

IIRP, fase. 280-III (France Vreg: »Bitka za Turjak«);

IIRP, mikroteka, film 15, dok. 519 (izveštaj o ratnim događajima od 8. do 15. 9. na sektoru Velike Lašče, Turjak, Zapotok);

Nograškov dnevnik;

Rakušov dnevnik;

SUB NOR Slovenije (sećanja Jože Cerkovnika Marjana, Ivana Franka Iztoka, Franca Jaklja Kozaka, Veljka Križnika, Franca Jernejca, Jože Ovijske Zmagoslava, Franca Srnela Dušana i Franca Štalca);

Franček Saje: »Belogardizem« (Ljubljana, 1952);

France Grum i Stane Pleško: »Švoboda v razvalinah« (Cleveland, 1961);

Janez Grum: »Ob dvajsetletnici Turjaka« (Zobrnica 1964, Buenos Aires);

France Grum: »Misli ob septembrskih dogodkih leta 1943« (Vestnik SPB 1963, Buenos Aires);

Viktor Dolšek: »S podpolkovnikom Dežmanom iz Ribnice v Ljubljano« (Vestnik SPB 1963, Buenos Aires);

Stane Bitenc: »Gradivo k Turjaku« (Vestnik SPB 1960, Buenos Aires);

Karej Škulj: »Turjaški grad« (»Slovenska beseda« 1958/4—5, Buenos Aires); »France Malovrh, Duhovnik in junak« (»Slovenec«, 20. 2. 1944); »Turjak« (Ljubljana, 1944).